

¹ Muzeum Okręgowe w Toruniu, Instytut Archeologii UMK w Toruniu

² Muzeum Archeologiczne w Biskupinie

³ Instytut Archeologii UMK w Toruniu

Ewa Bokiniec¹, Magdalena Olszta-Bloch², Maria Pronobis³

MATERIAŁY KULTUR OKSYWSKIEJ I WIELBARSKIEJ
POZYSKANE W 2010 ROKU NA STANOWISKU 20
W MIEJSCOWOŚCI MAŁE CZYSTE, POW. CHEŁMIŃSKI,
WOJ. KUJAWSKO-POMORSKIE

Zarys treści. Artykuł przedstawia wstępne wyniki badań prowadzonych w roku 2010 na cmentarzysku ludności kultur oksywskiej i wielbarskiej w miejscowości Małe Czyste (pow. chełmiński). Na odsłoniętej wówczas powierzchni 301,5 m², natrafiono na 84 obiekty, w tym jeden szkieletowy grób neolityczny oraz 44 groby ciałopalne. Wśród tych ostatnich, na podstawie wydobytych z nich materiałów źródłowych, wyróżniono jeden należący do kultury łużyckiej, trzy(?) do kultury oksywskiej, 21 do kultury wielbarskiej, osiem można powiązać bądź z kulturą oksywską, bądź wielbarską. Ponadto odkryto jeden obiekt o możliwym charakterze osadowym.

Słowa kluczowe: kultura wielbarska, kultura oksywska, cmentarzysko, Małe Czyste, ziemia chełmińska.

Stanowisko 20 w miejscowości Małe Czyste znajduje się około 9 km na południe od Chełmna (ryc. 1), na terenie wchodzącym w skład mezoregionu fizyczno-geograficznego zwanego Równiną Chełmżyńską, która charakteryzuje się brakiem lasów, nielicznymi jeziorami oraz płaskością terenu i określana jest jako wysoczyzna morenowa o powierzchni płaskiej (Galon 1984a, s. 12; 1984b, s. 257, rys. 1). Znajduje się ono na morenowym wyniesieniu, usytuowanym w strefie krawędziowej rynny subglacjalnej odwadnianej przez Strugę Papowską i wypiętrzającym się ponad jej dno na wysokość do około 10 m (Mrózek 1984, s. 120). Zachodni stok wyniesienia schodzi ku niewielkiemu Jezioru Czystemu. W obrębie stanowiska występują gleby brunatne klasy IIIb (Bednarek, Prusinkiewicz 1984, s. 190, rys. 1).

Ryc. 1. Małe Czyste, pow. chełmiński, woj. kujawsko-pomorskie. Położenie miejscowości (oprac. E. Bokiniec)

Fig. 1. Małe Czyste, Chełmno district, Kuyavian-Pomeranian Voivodeship. Location of the locality (edited by E. Bokiniec)

Stanowisko odkryto w trakcie badań powierzchniowych prowadzonych w ramach AZP w 1982 roku. W następnym roku Marek Rubnikowicz z Instytutu Archeologii i Etnografii Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, Ryszard Kirkowski z Muzeum w Grudziądzu oraz Urszula Huszcza z Biura Badań i Dokumentacji Zabytków w Toruniu przeprowadzili tu ratownicze badania sondażowe, zakładając wykop o powierzchni 10 m². Natrafiono wówczas na pięć grobów ludności kultury wielbarskiej, z których wydobyto wykonane z żelaza i stopów miedzi trzy fibule, dwie bransolety, sześć różnych części pasa oraz pojedyncze okazy: paciorek szklany, nieokreślony przedmiot żelazny i fragment naczynia¹. W trakcie badań powierzchniowych odkryto także 10 ułamków naczyń ceramicznych z wczesnego średniowiecza oraz 48 fragmentów naczyń i sześć krzemieni kultury pucharów lejkowatych; materiały te określono jako ślady osad. Późniejsze badania ratownicze, przeprowadzone na stanowisku w latach 1984–1986 przez Grażynę Budynek z Oddziału Archeologii Muzeum Okręgowego w Toruniu, zweryfikowały te hipotezy dzięki odkryciu pozostałości miejsc grzebalnych, zarówno ludności kultury pucharów lejkowatych, jak i wczesnośredniowiecznej ludności słowiańskiej (Budynek 1986; Gurtowski 1987; Stawska 1994). Poza wspomnianymi materiałami opublikowane zostały także analizy pochówków ludności kultury oksywskiej (Bokiniec 2008). Natomiast większość znalezisk z okresu wpływów rzymskich, poza kilkoma fibulami o mieszanych cechach z grup II i IV według klasyfikacji Oskara Almgrena (1923), nie została ogłoszona drukiem (Andrzejowski 1999).

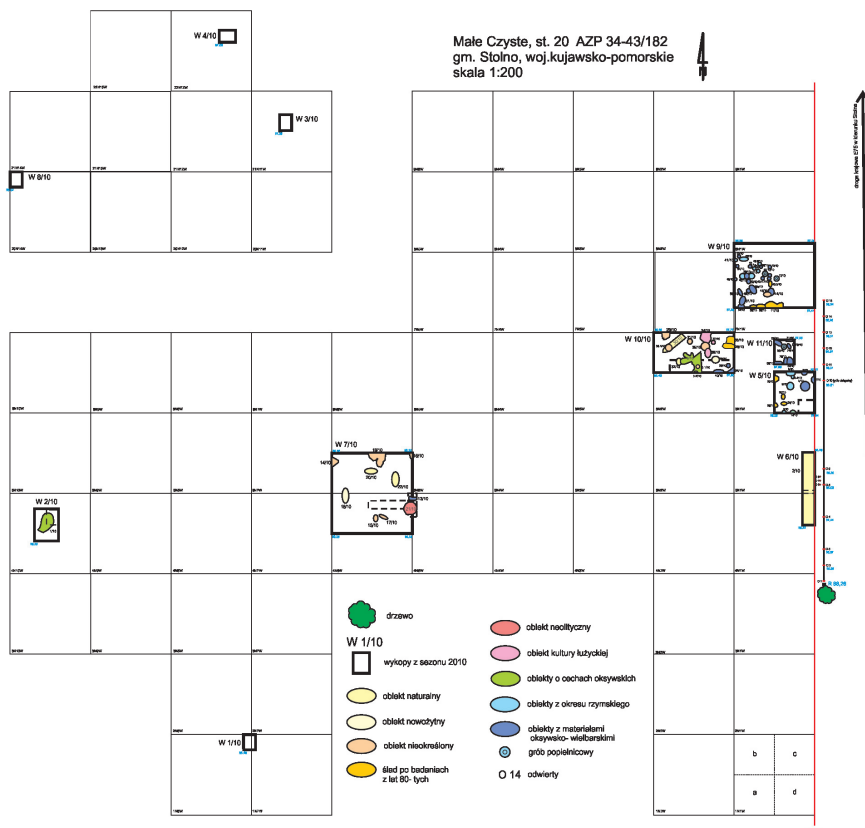
¹ Materiały te, a także pochodzące z późniejszych badań Grażyny Budynek znajdują się obecnie w zbiorach Działu Archeologii Muzeum Okręgowego w Toruniu (nr inw. MT/PLR/13–15), natomiast pozyskane podczas prac wykopaliskowych w 2010 roku w zbiorach Instytutu Archeologii UMK.

Łączna powierzchnia cmentarzyska, jaką przebadano w kolejnych latach poprzedzających sezon w 2010 roku, wynosiła około 7 arów, na których odkryto 124 groby, w tym trzy ludności kultury pucharów lejkowatych, jeden kultury łużyckiej, trzy wczesnośredniowieczne i 11 z młodszego okresu przedrzymskiego, a 69 pochodzi z faz od B₁ po B₂/C₁ okresu wpływów rzymskich łącznie. Chronologia pozostałych 36 jest niepewna z powodu braku źródeł datujących; 25 spośród ostatnich wymienionych zawierało wytwory pozwalające na ich przyporządkowanie zarówno do kultury oksywskiej, jak i wielbarskiej, natomiast 12 było bez wyposażenia. Wyeksplorowano także dziewięć obiektów o bliżej nieokreślonym przeznaczeniu.

Podczas prac archeologicznych w 2010 roku² w ramach wstępnego rozpoznania stanowiska wykonano 15 odwiertów, spośród których tylko w jednym (odwiert nr 10) odkryto zawartość kulturową, w pozostałych wyłącznie treść geologiczną. We wspomnianym odwiercie zaobserwowano spaleniznę i nieliczne, drobne, przepalone kości – najprawdopodobniej pozostałości grobu ciałałopalnego (ryc. 2).

Eksplozację prowadzono w obrębie 11 wykopów (nr 1–11/10) o łącznej powierzchni 301,5 m². Zastosowano również nieinwazyjne metody badawcze – szczegółowe prospekcje powierzchniowe oraz poszukiwania z użyciem wykrywacza metali. W czasie tych ostatnich badań w humusie zlokalizowano położenie 93 przedmiotów metalowych – głównie fragmentów, wyjątkowo zaś całych fibul i bransolet ze stopu miedzi, charakterystycznych dla kultury wielbarskiej. Obecność tak dużej liczby znalezisk w humusie wynikała z bardzo silnego zniszczenia stanowiska przez współczesne prace agrotechniczne. Spowodowały one, że wiele nieruchomych obiektów kulturowych zostało zupełnie zniszczonych lub zachowały się jedynie ich spągowe części. Podczas eksploacji w spągu humusu bardzo często obserwowano pasmowe wtręty spalenizny – być może pozostałości grobów. Za taką interpretacją wspomnianych śladów przemawiałby fakt, że znajdowały się one na obszarze bezpośrednio graniczącym od południa ze zwartym zasięgiem grobów. Poza tym z zalegającego nad nimi humusu wydobyto liczne przedmioty metalowe kultury wielbarskiej, które w takim zagęszczeniu towarzyszyły wyłącznie pochówkom ludności tej kultury. Innym efektem degradacji stanowiska w wyniku prac polowych była bardzo słabo czytelna, mocno zaburzona stratyfikacja samych obiektów, co często utrudniało określenie ich granic.

² Badania trwały od 2 do 28 sierpnia i były finansowane ze środków Instytutu Archeologii UMK w Toruniu; kierowała nimi dr Magdalena Olszta-Bloch z Zakładu Archeologii Antycznej tego Instytutu. W badaniach brali również udział: dr Ewa Bokinić oraz doktoranci i studenci IA UMK.

Ryc. 2. Małe Czyste, pow. chełmiński, stanowisko 20. Planigrafia obiektów z badań w 2010 roku (rys. M. Olszta-Bloch)

Fig. 2. Małe Czyste, Chełmno district, site 20. Plan of features from research in 2010 (drawing by M. Olszta-Bloch)

Stanowisko zostało też całkowicie zniszczone od strony wschodniej z powodu budowy drogi krajowej nr 91.

W sumie podczas badań w roku 2010 zarejestrowano i przebadano 84 obiekty, z których 45 to groby: neolityczny grób szkieletowy (obekt 21/10) i grób ciałałalny na kamiennym bruku ludności kultury łużyckiej (obiekty 34–37/10) oraz 40 jamowych grobów ciałałalnych i trzy popielnicowe, datowane na schyłek młodszego okresu przedrzymskiego i pierwsze dwa wieki okresu wpływów rzymskich (ryc. 2). Poza tym odkryto jeden obiekt o charakterze najprawdopodobniej osadowym (1/10), z którego wydobyto naczynia o facetowanych wylewach, typowe dla kultury oksywekiej.

Ogółem z powierzchni, warstwy ornej oraz obiektów kulturowych pozyskano: 206 przedmiotów, które zaliczono do kategorii zabytków wydzielonych, głównie metalowych, często zachowanych fragmentarycznie; wśród

Tabela 1. Małe Czyste, gm. Stolno, stanowisko 20. Rozkład ilościowy i procentowy fragmentów naczyń ceramicznych według wyróżnionych jednostek kulturowych i chronologicznych

Kultura	KPL	KAK(?)	KT	KŁ	CLP	MOP	OR	OOW	WŚ	PŚ	NŻ	Razem
Liczba fragmentów	58	1	7?	60	36	92	4	202	2	2	21	485
Udział procentowy w całości zbioru	12	0,2	1,4	12,3	7,3	19	0,8	42	0,4	0,4	4,2	100

KPL – kultura pucharów lejkowatych, KAK – kultura amfor kulistych, KT – kultura trzciniecka, KŁ – kultura łużycka, CLP – cykl łużycko-pomorski, MOP – młodszy okres przedrzymski, OR – okres wpływów rzymskich, OOW – okres oksywsko-wielbarski, WŚ – wczesne średniowiecze, PŚ – późne średniowiecze, NŻ – okres nowożytny.

nich znalazło się 66 fibul, 29 bransolet, trzy noże proste, dwa nożyki sierpikowate, cztery różne okucia pasa, cztery krzesiwa iglicowe, dwa kamienne krzesaki, jedna ostroga i sześć przęślików, a także 485 ułamków naczyń ceramicznych (tab. 1), trzy popielnice i misa, zachowane we fragmentach naczynie miniaturowe, unikatowe naczynie trójczłonowe oraz 26 krzemieni. Z neolitycznego grobu szkieletowego wydobyto kości dwóch osobników, zaś z 44 grobów ciałałalnych przepalone kości ludzkie³. W materiale ceramicznym przeważały fragmenty naczyń kultur oksywskiej i wielbarskiej (61,8%), odnotowano też stosunkowo duży udział naczyń cyklu łużycko-pomorskiego (19,6%) oraz kultury pucharów lejkowatych (12%). Odsetek ułamków naczyń z innych epok jest nieznaczny, choć w przypadku dwóch fragmentów wczesnośredniowiecznych wylewów warty uwagi ze względu na odkryte tu wcześniej pochówki z tego okresu. Przedmioty metalowe, podobnie jak materiał ceramiczny, w zdecydowanej większości datowane są na okres wpływów rzymskich, niemniej wyraźnie zaznacza się również dziedzictwo kultury oksywskiej.

Zasięg stanowiska według obecnego stanu badań nie jest możliwy do oszacowania.

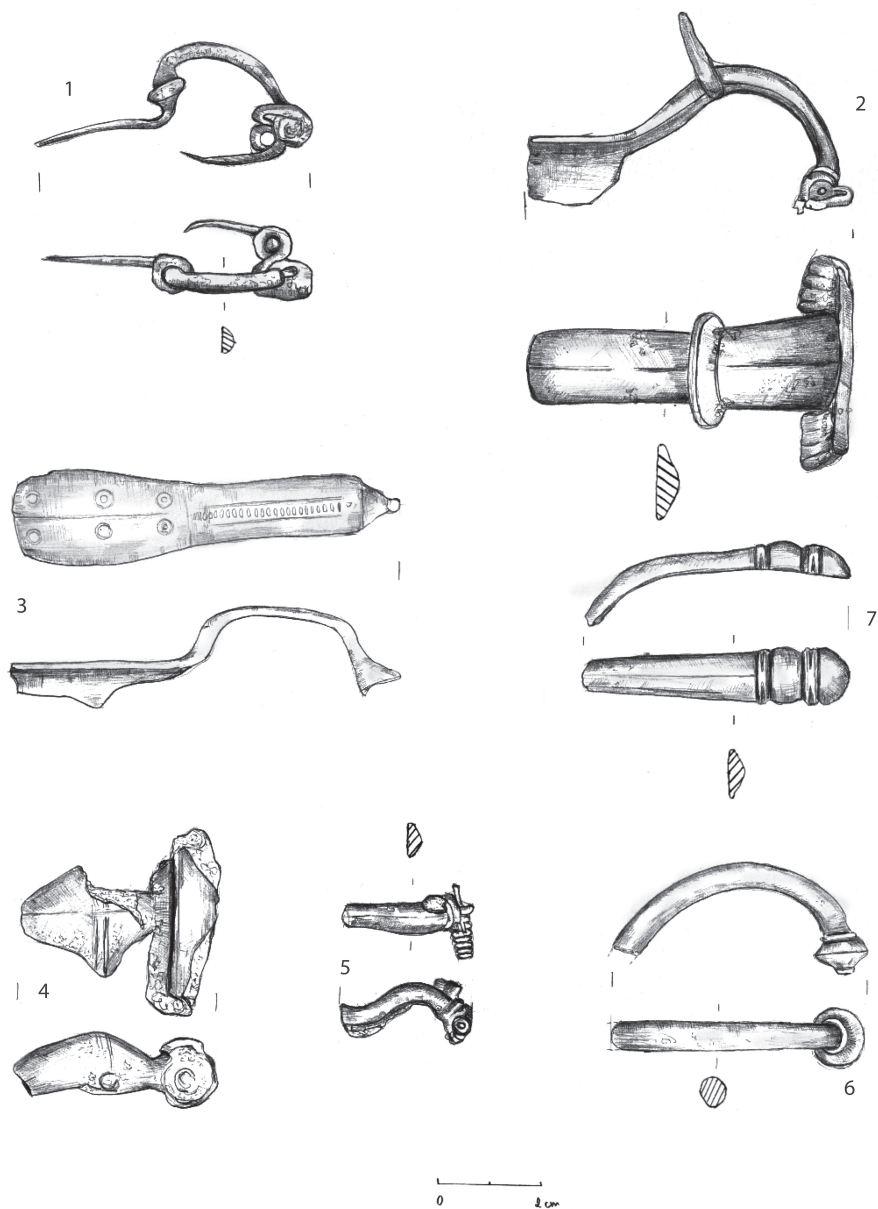
OPIS MATERIAŁÓW⁴

Fibule. Wydobyto łącznie 66 okazów, jednak stan zachowania 22 nie pozwala na ustalenie szczegółów budowy, choć można określić surowiec, z jakiego

³ Szczątki kostne z grobów wyeksplorowanych w poprzednich sezonach zostały określone antropologicznie przez dr. Andrzeja Florkowskiego (1986).

⁴ Niniejsze opracowanie powstało w oparciu o materiały, z których tylko część poddano konserwacji.

[10]

Ryc. 3. Mała Czyste, pow. chełmiński, stanowisko 20. Wybrane fibule wykonane ze stopów miedzi, pozyskane z terenu cmentarzyska (rys. B. Bielińska-Majewska)

Fig. 3. Mała Czyste, Chełmno district, site 20. Selected brooches made of copper alloys, obtained from the burial ground area (drawing by B. Bielińska-Majewska)

zostały wykonane. Przeważały egzemplarze odlane ze stopów miedzi (60 szt.), zaledwie sześć wykonano z żelaza. Większość określonych typologicznie fibul pochodzi z okresu wpływów rzymskich, tylko sześć wywodzi się z tradycji oksywskich. Należą one do typów N^s i O; dwie wykonane są z żelaza, pozostałe ze stopu miedzi (ryc. 3: 1). Jedyne zachowane w całości egzemplarz ma długość 7,5 cm. W okazach z dobrze zachowaną główką zaobserwowano wyłącznie dolne cięciwy. Niemal wszystkie fibule są drucikowate, tylko jedna (typu O) ma taśmowaty kabłąk. Biorąc pod uwagę analogiczne przedmioty i inne znaleziska z faz A₃ i B₁, pochodzące ze stanowiska 2 w Podwiejsku (Bokiniec 2005, s. 162–163) oraz dominację mosiądzu, jako głównego surowca do produkcji ozdób w okresie wpływów rzymskich (np. Pietrzak 1997, s. 76; Andrzejowski 1998, s. 126–127) można z dużym prawdopodobieństwem przyjąć, że zapinki znalezione na stanowisku w Małym Czystym, zarówno typów N i O, jak i z okresu wpływów rzymskich, również wykonane zostały ze stopu miedzi z cynkiem. Prawie wszystkie fibule typów N i O należały do wyposażenia pochówków, przy których odkryto także inne dary grobowe.

Drugą grupę fibul według typologii O. Almgrena reprezentują być może cztery okazy z wczesnej serii wschodniej typu A.II.38⁶ (ryc. 3: 2) i fragment jednego późnej serii wschodniej typu A.II.41, wykonane ze stopu miedzi. Długości zachowanych w całości egzemplarzy typu A.II.38 wynoszą: 4,2 cm, 5,6 cm i 6,3 cm. Fibule takie są charakterystyczne dla podfazy B_{2b}, chociaż wyjątkowo mogą przeżywać się jeszcze w fazie B₂/C₁ (Wołągiewicz 1995, s. 13, tabl. II: 3: 1–2). Zapinki typu A.II.41 datowane są na fazę B₂/C₁, zarówno w kulturze wielbarskiej, jak i przeworskiej (Godłowski 1981, s. 96; Wołągiewicz 1981, s. 167). W humusie odkryto niewielki fragment fibuli ze stopu miedzi, stanowiący ułamek górnej części kabłąka z nitem pośrodku. Najpewniej jest to pozostałość po zakończeniu sprężynki, występującej w zapinkach typu A.II.38 bądź w egzemplarzach z grupy o cechach mieszanych A.II/IV, znanych z cmentarzysk kultury przeworskiej, szczególnie w jej wschodniej części – z Mazowsza, Podlasia, Kielecczyny i Rzeszowskiego (Andrzejowski 1999).

Z opisywanego cmentarzyska pochodzą licznie fibule z grupy A.III – oczkowate wykonane ze stopów miedzi (16 egzemplarzy). Z obiektu 42/10 (grób) wydobyto zachowaną w całości zapinkę typu A.III.45 o długości 6,2 cm oraz niewielki, przetopiony fragment prawdopodobnie drugiej tego typu. Razem z nimi znaleziono zapinkę typu A.IV.68. Prawdopodobnie do

⁵ Typologia fibul N i O według Józefa Kostrzewskiego (1919).

⁶ Typy fibul z okresu wpływów rzymskich oznaczone literą A – według O. Almgrena (1923).

serii głównej fibul oczkowatych można jeszcze zaliczyć fragmenty trzech innych egzemplarzy, w tym jeden być może typu A.III.53 o zachowanej pierwotnej długości wynoszącej 8 cm; pozostałe 11 okazów reprezentuje serię pruską (ryc. 3: 3).

Do grupy IV (fibule silnie profilowane) według typologii O. Almgrena zaliczono drugi pod względem liczebności zbiór 12 fibul wykonanych ze stopu miedzi. Pięć reprezentuje typ A. IV.68, jednak w dwóch przypadkach, ze względu na fragmentaryczne zachowanie, trudno pewnie określić przynależność. Tylko jedna zapinka, pochodząca z obiektu 42/10 (grób), zachowała się w całości; jej długość wynosi 6,4 cm; znaleziono ją razem z zapinkami typu A.III.45. Zapewne pięć fibul należy do typu A.IV.72 (ryc. 3: 4), przy czym tylko dwie zachowane są w całości; ich długości wynoszą 8,7 cm i 9,2 cm. Jedyne okazy, stanowiące formę zbliżoną do typu A.IV.78/79, odkryto razem z żelazną ostrogą odmiany C1a według Jerzego Ginalskiego (1991). Pozostałość zapinki ze stopu miedzi z opisywanej grupy, być może typu A.IV.92, odkryto też w humusie.

Prawdopodobnie pięć zapinek należy do grupy V według O. Almgrena, z czego zapewne cztery do typu A.V.120 (ryc. 3: 5), zaś przynależność ostatniej pozostaje bliżej nieokreślona. Jeden z tych okazów wykonano z żelaza, pozostałe ze stopu miedzi. W dwóch przypadkach można określić pierwotną długość – wynosiła ona około 2,5 cm.

W opisywanym materiale znalazło się też 19 fibul wykonanych ze stopu miedzi i trzech z żelaza, których stan zachowania obecnie nie pozwala na przyporządkowanie do konkretnej grupy.

Bransolety. Z obszaru cmentarzyska wydobyto prawdopodobnie 29 bransolet, najczęściej fragmentarycznie zachowanych. Tylko jedna wykonana została z żelaza, pozostałe odlano ze stopów miedzi. Bransolety reprezentują przede wszystkim trzy główne typy: z profilowanymi zakończeniami (ryc. 3: 6), sztabkowate oraz I typu nadwiślańskiego (ryc. 3: 7) według Ericha Blume (1912). Odkryto również dwa niewielkie fragmenty form taśmowatych, ale ze względu na niewielkie rozmiary i brak cech charakterystycznych nie można ich w pewny sposób sklasyfikować. Te nieliczne, zachowane w całości okazy wykonane ze stopów miedzi, mają wymiary od 4,7 cm (średnica krótsza) do 6,7 cm (średnica dłuższa); średnica egzemplarza żelaznego wynosi 7,5 cm. Bransolety odkryto razem z zapinkami typów A.II.38, A.III.53(?), A.III.57(?), A.IV.72 i bliżej nieokreśloną fibulą z grupy III według O. Almgrena.

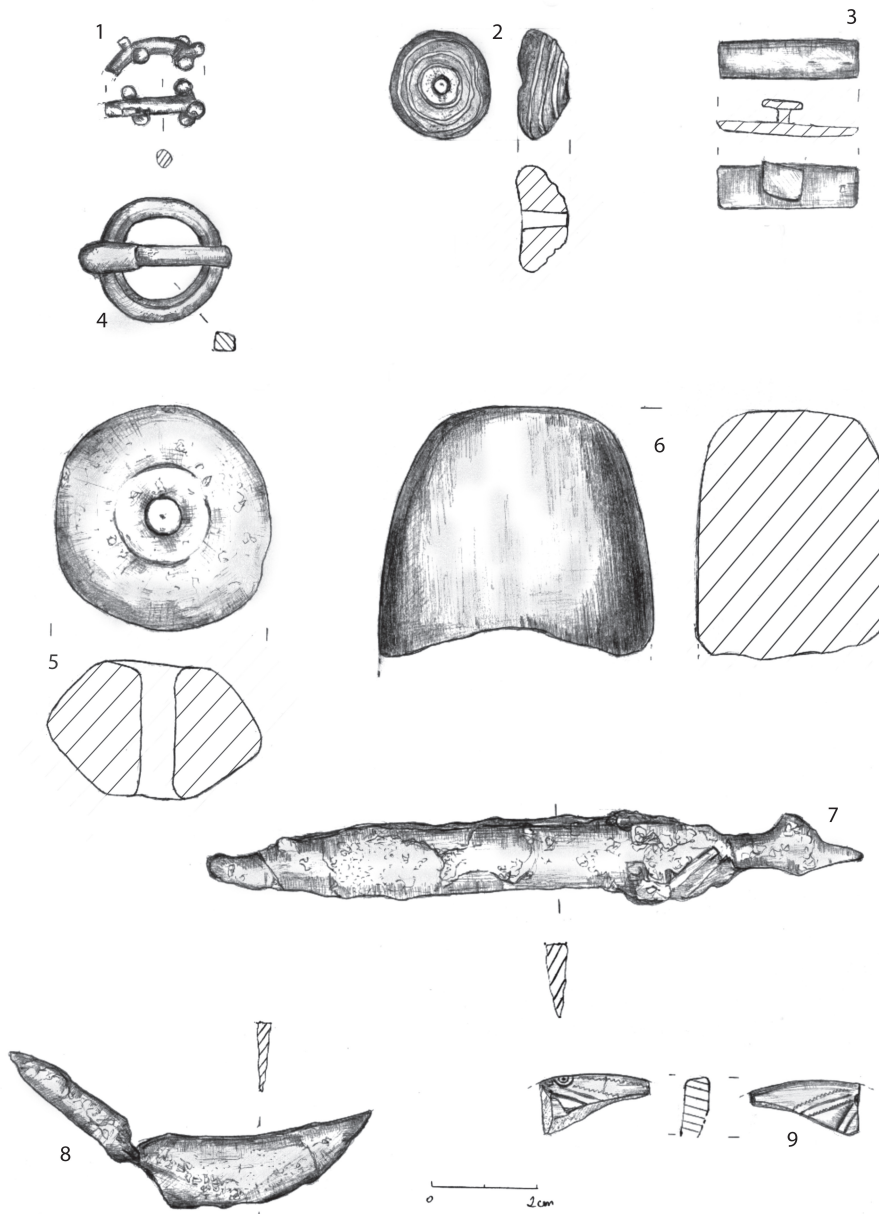
Kółka. Siedem znalezisk pochodzi z grobów, jeden egzemplarz odkryto w humusie. Cztery okazy wykonano z żelaznego, prostego drutu. W obiekcie 9/10 kółko zalegało razem ze wspomnianą ostrogą odmiany C1a według

J. Ginalskiego oraz z silnie profilowaną fibulą zbliżoną do typu A.IV.78/79, zaś w obiekcie 68/10 z bransoletą I typu nadwiślańskiego. Pozostałe cztery kółka odlano ze stopu miedzi: jedno ma kształt prostego pierścienia z drutu o przekroju kolistym, trzy reprezentują typ brodawkowaty (ryc. 4: 1), występujący zarówno w młodszym okresie przedrzymskim, jak i we wczesnym okresie wpływów rzymskich (Balke 1999).

Paciorki szklane. Na opisywanym cmentarzysku udział tych importów prezentuje się bardzo ubogo; znaleziono tylko dwa paciorki: płasko-wypukły o średnicy 2 cm i wysokości 1 cm, typu 194a (grupa XIX) według Magdaleny Tempelmann-Mączyńskiej (1985) oraz pozostałości drugiego, silnie zdeformowanego. Na kobaltowym korpusie pierwszego z nich wtopiono szklaną nitkę barwy białej ze szkła nieprzezroczystego, biegnącą spiralnie dookoła (ryc. 4: 2). Drugi paciorek ma kształt silnie wydłużonej kropli o długości 3,7 cm; wymiary w najszerszej części wynoszą $1,1 \times 1,5$ cm. Jego szkliste powierzchnie są ciemnobrunatne z żółtymi drobkami. Możliwe, że opisany okaz stanowi pozostałość po paciorku z grupy XX według M. Tempelmann-Mączyńskiej.

Sprzączki. Do tej grupy znalezisk zaliczono 10 sprzączek żelaznych i jedną ze stopu miedzi. Ta ostatnia reprezentuje typ M-L. C14 o kolistej ramie, w przekroju czworokątnej (ryc. 4: 3) (Madyda-Legutko 1986, Taf. 7). Połowę spośród żelaznych egzemplarzy wydobyto w postaci skorodowanych brył, co obecnie stawia pod znakiem zapytania ich przynależność do tej kategorii znalezisk. Nawet w przypadku niektórych lepiej zachowanych okazów utrudniona jest ich typologiczna identyfikacja. Większość sprzączek ma półkoliste ramy, charakterystyczne dla grupy M-L. D. Wśród nich wyróżnia się okaz wydobyty z humusu w wykopie 9/10. Ma on półkolisty w przekroju kolec, zdobiony przy zaczepie dwiema parami delikatnych, podwójnych linii rytych. W jednym z grobów (obiekt 8/10) natrafiono na sprzączkę z krótkim kołcem, miała zapewne kolistą ramę (grupa M-L. C), być może o kolistym przekroju; stanowiła jedyny element wyposażenia. Obiekty, z których pochodzą wymienione egzemplarze datowane są bliżej nieokreśloną zapinką z grupy A.III (seria pruska?) i być może A.II.38.

Okucia pasa. Z obiektu 9/10 oraz z humusu pochodzą żelazne okucia pasa w postaci prostokątnych płytek z nitem i podkładką pośrodku płytki (ryc. 4: 4). Dobrze zachowany okaz wydobyty z obiektu, o wymiarach $0,8 \times 2,6 \times 0,2$ cm, zdobiony jest wzdłuż dłuższych boków pojedynczymi, przybrzeżnymi liniami rytymi. Nit ma długość 0,3 cm, na końcu jest rozklepany, a tkwiąca tu podkładka ma kształt prostokąta o wymiarach $0,7 \times 0,9$ cm. W obiekcie znaleziono również ostrogę odmiany C1a według J. Ginalskiego oraz zapinkę

Ryc. 4. Małe Czyste, pow. chełmiński, stanowisko 20. Wybrane przedmioty pozyskane z terenu cmentarzyska: 1, 4 – stopy miedzi; 2 – szkło; 3, 7, 8 – żelazo; 6 – kamień; 5 – glina; 9 – kość lub poroże (rys. B. Bielińska-Majewska)

Fig. 4. Małe Czyste, Chełmno district, site 20. Selected artefacts obtained from the burial ground: 1, 4 – copper alloys; 2 – glass; 3, 7, 8 – iron; 6 – stone; 5 – clay; 9 – bone or antler (drawing by B. Bielińska-Majewska)

zbliżoną do typu A.IV.78/79. Z obiektu 46/10 pochodzi krępe, odlane ze stopu miedzi, okucie końca pasa, należące do odmiany 6 typu 1 (Madyda-Legutko 2011, s. 18, 21, tabl. 2:1). Jego zachowana długość wynosi 2,5 cm, w tym część z profilowaniem 1,9 cm. W wymienionym obiekcie natrafiono także na żelazną fibulę, zapewne typu N. Z humusu pochodzi jeszcze jeden, niewielki, silnie nadtopiony przedmiot ze stopu miedzi, który może być pozostałością okucia końca pasa, analogicznego do przedstawionego wyżej.

Narzędzia do krzesania ognia. Do tej kategorii zaliczono dwa kamienne krzesaki (ryc. 4: 5) i przypuszczalnie cztery żelazne krzesiwa iglicowe. Jeden krzesak i dwa krzesiwa pochodzą z grobu (obiekt 43.1/10), w którym natrafiono między innymi na drucikowatą zapinkę typu O ze stopu miedzi. Kolejne krzesiwo znaleziono w drugim z grobów (obiekt 48/10). Ostatnie krzesiwo i krzesak pochodzą z humusu. Narzędzia do krzesania ognia datowane są prawie wyłącznie na okres wczesnorzymski⁷, a formy iglicowe głównie w obrębie fazy B₁ (Dąbrowska 1996, s. 46).

Noże. Okazy proste wystąpiły w trzech grobach; wszystkie mają trzpień do rękojeści dwustronnie wyodrębniony z ostrza (ryc. 4: 6), ich długości wynoszą od 12,5 do 14 cm. W obiekcie 9/10, w którym odkryto również ostrogę i fibulę typu A.IV.78/79, nóż wydobyto spod dużego kamienia. Obiekt 41/10 zawierał bogato wyposażony pochówek, między innymi w cztery zapinki (grupy A.III, A.IV i A.V) oraz całkowicie stopiony, niewielki przedmiot ze srebra, być może z dużą domieszką ołowiu. Ostatni z noży wydobyto spod popielnicy w obiekcie 66/10. Dwa nożyki sierpikowate pochodzą z humusu, przy czym jeden – typu Ib według Józefa Kostrzewskiego (1919) zachowany jest w całości (ryc. 4: 7); jego długość wynosi 7,5 cm, w tym ostrze 4,7 cm. Z drugiego nożyka pozostał tylko fragment ostrza. Pozycję chronologiczną nożyków sierpikowatych na ziemi chełmińskiej określają zapinki z fazy A₂, horyzontu A₂/A₃ oraz – w większości przypadków – z fazy A₃, a część z nich lokować należy już w okresie wpływów rzymskich. W materiałach z poprzednich badań w Małym Czystym nożyki te współwystępowały z zapinkami typów N, A.III.45 i A.IV.68, zatem można je umieszczać wyłącznie w ramach fazy B₁.

Prześliki gliniane. Wszystkie okazy wykonano z dobrze wypalanej gliny; mają dwustożkowaty kształt (ryc. 4: 8), przy czym jeden charakteryzuje się zagładzaną powierzchnią w części największej średnicy tworzącą coś w rodzaju niskiej „ścianki”. Cztery egzemplarze wydobyto z obiektów, dwa

⁷ Określenie „okres wczesnorzymski” stosuje się w niniejszej pracy w ujęciu Kazimierza Godłowskiego i Zenona Woźniaka (1981, np. s. 55) oraz Ryszarda Wołągiewicz (1981, s. 136), co oznacza fazy B1 i B2 łącznie.

z humusu. Średnice pręślików wahają się od 2,5 do 3,7 cm, a ich wysokości od 1,2 do 3,5 cm. Pochodzą z obiektów datowanych wyłącznie na okres wpływów rzymskich.

Fragmety przedmiotów z kości i poroża. Odkryto niewielkie ułamki przypuszczalnie dwóch zdobionych grzebieni z poroża (ryc. 4: 9), fragment bliżej nieokreślonego, zdobionego przedmiotu, zapewne z kości oraz cztery ułamki kości z wyraźnymi nacięciami pokonsumcyjnymi. Wszystkie są za małe, aby można było określić ich pierwotne kształty i funkcje.

Ostroga. Jedynym przedmiotem związanym z uzbrojeniem jest odkryta w obiekcie 9/10 (grób) żelazna ostroga odmiany C1a według J. Ginalskiego, o unikatowym ornamencie – inkrustowanym (mosiądz z kilkunastoprocentową zawartością cynku) bodźcu i zaczepach (Szostek 2016). Odległość między jej ramionami wynosi 10,5 cm, wysokość całkowita 8 cm, w tym bodźca 2 cm, który ma średnicę około 1,5 cm. Powszechnie znany jest zakaz wkładania do grobów ludności kultury wielbarskiej elementów uzbrojenia (np. Wołągiewicz 1981, s. 138–139; Kaczanowski, Zaborowski 1988), a jedynym pewnym archeologicznym wyznacznikiem pochówków męskich w tej kulturze są właśnie ostrogi, nieczęsto jednak spotykane. Dowodzi tego choćby przykład prezentowanego tu cmentarzyska, gdyż opisywany okaz to zaledwie drugie takie znalezisko na stanowisku w Małym Czystym; poprzednie odkryto w grobie 68 podczas badań G. Budynek. Z podobną sytuacją mamy do czynienia w Rogowie koło Lubicza, gdzie na niemalże 300 pochówków zaledwie trzy zawierały ostrogi (Kujawa-Piszcz 2006). Okaz z badań w 2010 roku datuje fibula zbliżona do typu A.IV.78/79.

Fragmety igieł, szpil, gwoździ(?) i przedmiotów metalowych o nieokreślonym przeznaczeniu. Z terenu cmentarzyska wydobyto fragmenty dwóch szpil z żelaza, fragmenty około 10 igieł z żelaza i trzech (od fibul?) ze stopów miedzi oraz pięć gwoździ z żelaza. Kolejne fragmenty pochodzą z około 24 nieokreślonych przedmiotów z żelaza, z około 10 nieokreślonych przedmiotów ze stopu miedzi oraz z około trzech nieokreślonych przedmiotów z nieokreślonego metalu. Ponadto w obiekcie 41/10 (grób) natrafiono na kulkę srebrzystego metalu o stosunkowo dużym ciężarze, co sugeruje, że może to być ołów, zaś z humusu w wykopie 10/10 wydobyto silnie zdeformowany kawałek złotej blaszki.

Naczynia. Z badań w 2010 roku pozyskano 298 fragmentów naczyń ceramicznych kultur oksywskiej i wielbarskiej (wliczając w to obiekt 1/10, być może osadowy). Z obszaru cmentarzyska pochodzą pozostałości pięciu naczyń o rozpoznawalnej pierwotnej formie: trzy garnki grupy IA według typologii Wołągiewicza-Schindlera (Wołągiewicz 1993), jedno naczynie

miniaturowe i fragmentarycznie zachowany, unikatowy trojak. Typ IA reprezentują trzy popielnice. Cechy technologiczne, mikro- i makromorfologiczne tych garnków zarówno pochodzących z cmentarzysk, jak i z osad są bardzo do siebie zbliżone. Dowodzi to istnienia zwyczaju składania do grobów naczyń używanych w życiu codziennym, chociaż w przypadku kultury wielbarskiej udział poszczególnych typów w materiałach z cmentarzysk nie odpowiada temu z osad. Szczególnie jest to widoczne w przypadku opisywanych tu naczyń, które w grobach spotykane są rzadko (Wołągiewicz 1993), a na osadach należą albo do najliczniejszych, jak w Rogowie (Bokiniec 2016), albo nieznacznie tylko ustępują innym formom, jak w Warlubiu (Bokiniec 2001). Garnki typu IA z cmentarzysk kultury wielbarskiej datowane są na fazy B₂-C₂; pewnych datowań na fazę B₁ brak, co zapewne wynika raczej z cech rytuału pogrzebowego niż z ich całkowitego braku w tym czasie w inwentarzu kultury wielbarskiej.

Zachowane w całości naczynie miniaturowe, wydobyte z humusu, reprezentuje typ XIIB według R. Wołągiewicza, dokładnie odwzorowujący naczynia typu IA. Czarki grupy XII znajdowane są w grobach pochodzących z okresu od fazy B₁ aż po fazę D (Wołągiewicz 1993). Wspomniany wyżej unikatowy trojak, który pierwotnie tworzyły trzy kielichowate formy osadzone na wspólnej, ceramicznej podkładce, pochodzi z grobu popielnicowego (obiekt 66/10).

W roku 2010 na cmentarzysku wykorzystywanym przez ludność kultur oksywskiej i wielbarskiej odkryto wyłącznie groby ciepłopalne – łącznie 43, z czego 40 jamowych i trzy popielnicowe. Pochówki popielnicowe usytuowane były w północno-wschodniej części badanego obszaru. Obiekty, w przypadku których, ze względu na brak ruchomego materiału źródłowego, nie określono funkcji, stanowią prawdopodobnie pozostałość po zniszczonych grobach lub innych obiektach o charakterze sepulkralnym kultur oksywskiej i wielbarskiej.

Groby w przeważającej większości pochodzą z faz B₁ i B₂ okresu wpływów rzymskich. Rzadko odnotowano pochówki z wytworami wywodzącymi się jeszcze z młodszego okresu przedrzymskiego, które jednak mogą być datowane również na początek okresu wpływów rzymskich, ze względu na rodzaj znalezisk występujących zarówno w zespołach ze schyłkowego okresu kultury oksywskiej, jak i wczesnych kultury wielbarskiej. Śladowo reprezentowana jest tu faza B₂/C₁, najmłodszy odcinek chronologiczny odnotowany podczas badań w 2010 roku. Reprezentuje ją zapinka typu A.II.41 i jedna z popielnic, znad której tę zapinkę wydobyto.

W północno-zachodniej części stanowiska, na zachodnim stoku wyniesienia, około 30 m od jego szczytu natrafiono na obiekt (1/10) być może o charakterze gospodarczym. Zarysował się jako owal o wymiarach 140 cm × 250 cm. Kilka centymetrów niżej rozdzielił się na dwa (w przybliżeniu owalne) obiekty, z których jeden był w przekroju trapezowaty, drugi zaś nieckowaty o miąższości do 40 cm. Wielowarstwowe wypełnisko stanowiły liczne węgle drzewne, fragmenty naczyń ceramicznych i na ogół niewielkie kamienie. Z jego północno-wschodniej części wydobyto bardzo słabo zachowane, nieprzepsalone kości, być może zwierzęce.

Fragmenty naczyń są typowe dla wytwórczości garncarskiej ludności kultury oksywskiej, o czym świadczą charakterystyczne wylewy: pogrubiane (fragment kubka?) i facetowane. Wystąpiły tu również wylewy niefacetowane i niepogrubiane. W obiekcie znaleziono też fragment brzuśca naczynia z pozostałością po uchu, fragmenty dwóch den situlowatych, w tym być może dna miski i dna małego naczynia oraz ułamek niedużego naczynia, najpewniej misowatego. Odkryto również fragmenty naczyń zdobionych: ułamek brzuśca, pokryty liniami rytymi, drugi z linią rytą pierwotnie dookólną, od której w dół odchodzą lekko skośnie głębokie linie ryte oraz fragment brzuśca zdobionego głęboko rytymi, szerokimi bruzdami. Oprócz wspomnianych wyżej form misowatych wydobyto ułamki czterech naczyń miniaturowych, w tym jednego o wylewie facetowanym na sposób przeworski. W obiekcie 1/10 natrafiono również na starsze materiały ceramiczne: kultur cyklu łużycko-pomorskiego i pucharów lejkowatych. Obiekt ten może stanowić południowy skraj osady funkcjonującej od przełomu er. Taka interpretacja jest bardzo prawdopodobna, ze względu na znane zarówno dla kultury oksywskiej, jak i wielbarskiej bliskie sąsiedztwo cmentarzysk i obiektów związanych z osadą (Pietrzak 1987; Kujawa-Piszczyńska 2006; Bokiniec 2016). Z drugiej strony nietypowy jest tu duży, jak na obiekt osadowy, udział naczyń miniaturowych.

W odległości około 150 m na północ od wyniesienia założono trzy wykopy, każdy o powierzchni 3 m². Ich wyznaczenie było podyktowane chęcią sprawdzenia kolistych struktur, widocznych na zdjęciu satelitarnym. Podczas eksploracji nie zaobserwowano jednak żadnych obiektów w obrębie wytyczonych wykopów. Wystąpił tu jedynie nieliczny i mało charakterystyczny materiał źródłowy (23 niewielkie ułamki naczyń ceramicznych), zalegający w humusie, należący do kultur oksywskiej i wielbarskiej.

PODSUMOWANIE

Stanowisko 20 w miejscowości Małe Czyste stanowi pozostałość przestrzeni grzebalnej ludności wielu kultur, od kultury pucharów lejkowatych poczynając, przez kultury łużycką, oksywską i wielbarską, na kulturze wczesnośredniowiecznej Polski kończąc.

Na podstawie przebadanych do tej pory 10 arów oraz prospekcji powierzchniowej, w wyniku której pozyskano przedmioty z młodszego okresu przedrzymskiego i faz B₁-B₂/C₁ okresu wpływów rzymskich, można stwierdzić, że wykorzystywany wówczas obszar zajmował wschodni stok morenowego wzniesienia (wzdłuż drogi nr 91), jego kulminację i przynajmniej częściowo stok północno-zachodni, gdzie uchwycono prawdopodobnie jamę osadową z młodszego okresu przedrzymskiego (obiekt 1/10), co pozwala sądzić, że mamy w tym przypadku do czynienia z analogiczną sytuacją jak na stanowiskach w Rumi (pow. wejherowski) i Rogowie (pow. toruński). Do 2010 roku łącznie odkryto w sumie 91 grobów z okresu wpływów rzymskich, 14 z młodszego okresu przedrzymskiego i 45 grobów o możliwej przynależności do jednego z wymienionych okresów. Materiały neolityczne, pozyskane w tym czasie, na tle bardzo licznych obiektów z młodszego okresu przedrzymskiego i okresu wpływów rzymskich, prezentują się stosunkowo ubogo. Należą do nich cztery groby i około 500 ułamków naczyń ceramicznych kultury pucharów lejkowatych oraz niewielki ułamek naczynia, który być może należy łączyć z kulturą amfor kulistych. Prawdopodobnie także z neolitu pochodzą materiały krzemienne, jednak ze względu na obecność na stanowisku pozostałości kultury łużyckiej, niewykluczone jest datowanie przynajmniej niektórych z nich na wczesny okres epoki żelaza. Ponadto ze stanowiska pozyskano siedem ułamków naczyń (w tym jeden zdobiony), które prawdopodobnie należy łączyć z kulturą trzciniecką. Na wczesną epokę żelaza datowane są dwa groby ciałopalne ludności kultury łużyckiej i ponad 100 fragmentów naczyń ceramicznych tej kultury, zalegających w humusie oraz w obiektach kultur oksywskiej i wielbarskiej (na wtórnym złożu). Najmłodszy horyzont pochówków na stanowisku reprezentują trzy groby z wczesnego średniowiecza.

Degradacja badanego terenu jest tak znaczna, że około połowa tzw. wydzielonych materiałów źródłowych pochodzi z humusu, a silnie naruszone lub wręcz zniszczone obiekty rysują się bezpośrednio pod nim. W związku z tym wskazana byłaby przynajmniej szczegółowa prospekcja z wykorzystaniem wykrywacza metali w celu wydobycia z humusu zabytkowych metali ze zniszczonych pochówków kultur oksywskiej i wielbarskiej.

LITERATURA

Wykaz skrótów

- Województwo toruńskie – Województwo toruńskie. Przyroda – ludność i osadnictwo – gospodarka, red. R. Galon, 1984, Warszawa.
- Almgren O.
1923 *Studien über nordeuropäische Fibelformen der ersten nachchristlichen Jahrhunderte mit Berücksichtigung der provinzialrömischen und südrussischen Formen*, Mannus-Bibliothek, t. 32, Leipzig.
- Andrzejowski J.
1998 *Nadkole 2. A cemetery of the Przeworsk Culture in Eastern Poland*, Monumenta Archaeologica Barbarica, t. 5, Kraków.
1999 *Zapinki o cechach mieszanych II i IV grupy Almgrena*, Barbaricum, t. 3, Warszawa.
- Balke B.
1999 *Unikatowa bransoleta znad Mogilanki*, [w:] COMHLAN. *Studia z archeologii okresu przedrzymskiego i rzymskiego w Europie Środkowej dedykowane Teresie Dąbrowskiej w 65. rocznicę urodzin*, red. J. Andrzejowski, Warszawa, s. 61–80.
- Bednarek R., Prusinkiewicz Z.
1984 *Gleby*, [w:] *Województwo toruńskie*, s. 189–207.
- Blume E.
1912 *Die germanischen Stämme und die Kulturen zwischen Oder und Passarge zur römischen Kaiserzeit*, cz. 1, Mannus-Bibliothek, t. 8, Leipzig.
- Bokiniec E.
2001 *Okres wpływów rzymskich i okres wędrówek ludów*, [w:] *Opracowanie wyników ratowniczych badań archeologicznych przeprowadzonych na odcinku A1 planowanej autostrady w woj. kujawsko-pomorskim (b. woj. bydgoskie), t. 1–a, 1–b, Warlubie, gm. Warlubie, stanowisko 1, maszynopis w Instytucie Archeologii UMK, Toruń.*
2005 *Podwiesiek Fundstelle 2. Ein Gräberfeld der Oksywie-Kultur im Kulmer Land*, Monumenta Archaeologica Barbarica, t. 11, Kraków.
2008 *Kultura oksywska na ziemi chełmińskiej w świetle materiałów sepulkralnych*, Toruń.
2016 *Rogowo, gm. Lubicz, woj. kujawsko-pomorskie, stanowisko 23. Osada kultury wielbarskiej. Katalog*, Toruń.

- Budynek G.
1986 *Małe Czyste, gm. Stolno, woj. toruńskie*, Informator Archeologiczny. Badania rok 1985, Warszawa, s. 101.
- Dąbrowska T.
1996 *Krzesiwa typu skandynawskiego z Kamieńczyka, woj. Ostrołęka*, [w:] *Concordia. Studia ofiarowane Jerzemu Okuliczowi-Kozarynowi w sześćdziesiątą piątą rocznicę urodzin*, red. W. Nowakowski, Warszawa, s. 45–49.
- Florkowski A.
1986 Badania antropologiczne szczątków kostnych ludzkich znalezionych podczas prac wykopaliskowych w miejscowości Małe Czyste, gm. Stolno, maszynopis w archiwum Muzeum Okręgowego w Toruniu, Toruń.
- Galon R.
1984a *Ogólna charakterystyka geograficzna województwa*, [w:] *Województwo toruńskie*, s. 9–16.
1984b *Typy krajobrazu naturalnego i rejonu fizycznogeograficzne*, [w:] *Województwo toruńskie*, s. 251–261.
- Ginalski J.
1991 *Ostrogi kabłąkowe kultury przeworskiej. Klasyfikacja typologiczna*, Przegląd Archeologiczny, t. 38, s. 53–84.
- Godłowski K.
1981 *Kultura przeworska*, [w:] *Prahistoria ziem polskich, t. 5: Późny okres lateński i okres rzymski*, red. J. Wielowiejski, Wrocław, s. 57–135.
- Godłowski K., Woźniak Z.
1981 *Chronologia*, [w:] *Prahistoria ziem polskich, t. 5: Późny okres lateński i okres rzymski*, red. J. Wielowiejski, Wrocław, s. 51–56.
- Gurtowski P.
1987 *Cmentarzisko ludności kultury pucharów lejkowatych w miejscowości Małe Czyste, gm. Stolno, stan. 20*, [w:] *Neolit i początki epoki brązu na ziemi chełmińskiej. Materiały z międzynarodowego sympozjum, Toruń, 11–13 XI 1986*, red. T. Wiślański, Toruń, s. 175–183.
- Kaczanowski P., Zaborowski J.
1988 *Bemerkungen über die Bewaffnung der Bevölkerung der Wielbark-Kultur*, [w:] *Kultura wielbarska w młodszym okresie rzymskim (materiały z konferencji)*, t. 1, red. J. Gurba, A. Kokowski, Lublin, s. 221–239.
- Kostrzewski J.
1919 *Die ostgermanische Kultur der Spätlatènezeit*, Mannus-Bibliothek, t. 18, Leipzig–Würzburg.
- Kujawa-Piszcz A.
2006 Okres wpływów rzymskich, [w:] *Opracowanie wyników ratowniczych badań archeologicznych przeprowadzonych na odcinku A1 planowanej*

- autostrady w woj. kujawsko-pomorskim (b. woj. toruńskie), t. 15–d, Rogowo, gm. Lubicz, stanowisko 23, maszynopis w Instytucie Archeologii UMK, Toruń.
- Madyda-Legutko R.
- 1986 *Gürtelschnallen der römischen Kaiserzeit und der frühen Völkerwanderungszeit im mitteleuropäischen Barbaricum*, British Archaeological Reports, International Series 360, Oxford.
- 2011 *Studia nad zróżnicowaniem metalowych części pasów w kulturze przeworskiej. Okucia końca pasa*, Kraków.
- Mrózek W.
- 1984 *Wody płynące*, [w:] *Województwo toruńskie*, s. 109–140.
- Pietrzak M.
- 1987 *Cmentarzysko z młodszego okresu przedrzymskiego i wpływów rzymskich w Rumi, woj. gdańskie*, Gdańsk.
- 1997 *Pruszcz Gdański. Fundstelle 10. Ein Gräberfeld der Oksywie- und Wielbark-Kultur in Ostpommern*, Monumenta Archaeologica Barbarica, t. 4, Kraków.
- Stawska V.
- 1994 *Groby wczesnośredniowieczne w miejscowości Male Czyste, gm. Stolno, woj. toruńskie (stanowisko 20)*, [w:] *Studia nad osadnictwem średniowiecznym ziemi chełmińskiej. Wybrane zagadnienia i materiały*, t. 2, red. J. Olczak, Toruń, s. 153–167.
- Szostek A.
- 2016 *Ostrogi w grobach kultury wielbarskiej na ziemi chełmińskiej*, Toruń, maszynopis pracy licencjackiej w Instytucie Archeologii UMK, Toruń.
- Tempelmann-Maczyńska M.
- 1985 *Die Perlen der römischen Kaiserzeit und der frühen Phase der Völkerwanderungszeit im mitteleuropäischen Barbaricum*, Mainz am Rhein.
- Wołagiewicz R.
- 1981 *Kultury oksywska i wielbarska*, [w:] *Prahistoria ziem polskich*, t. 5: *Późny okres lateński i okres rzymski*, red. J. Wielowiejski, Wrocław, s. 135–177.
- 1993 *Ceramika kultury wielbarskiej między Bałtykiem a Morzem Czarnym*, Szczecin.
- 1995 *Lubowidz. Ein birituelles Gräberfeld der Wielbark-Kultur aus der Zeit vom Ende des 1. Jhs. v. Chr. aus zum Anfang des 3. Jhr. n. Chr.*, Monumenta Archaeologica Barbarica, t. 1, Kraków.

THE MATERIALS OF THE OKSYWIE CULTURE
AND THE WIELBARK CULTURE ACQUIRED IN 2010 ON SITE 20
IN MAŁE CZYSTE, CHEŁMNO DISTRICT,
KUYAVIAN-POMERANIAN VOIVODESHIP

Summary

Site 20 in Małe Czyste was a burial ground for populations of many cultures, from the Funnelbeaker culture, the Lusatian culture, the Oksywie and Wielbark cultures, to the early medieval culture of Poland. In 2010 its area was excavated on the surface of 301.5 m², from which 206 artefacts, mainly metal ones, often preserved in fragments were obtained. Amongst them were 66 brooches, 29 bracelets, 3 straight knives, 2 sickle-shaped knives, 4 various belt fittings, 4 pin fire strikers, 2 stone strikers, one spur, 6 spindle whorls, three urns and a bowl preserved in fragments, a miniature vessel, a unique three-part vessel as well as 485 fragments of pottery vessels and 26 flints. The vast majority of these finds came from the end of the pre-Roman period and phases B₁ and B₂ of the Roman period.

Within the space used by the population of the Oksywie and Wielbark cultures in 2010, remains of burial ground and probably settlement were discovered. Amongst the graves, exclusively cremations, 40 pit burials and 3 urn burials were distinguished. Several dozen metres to the west from the farthest in this direction graves of the aforementioned cultures, a feature, probably settlement one, from the turn of the eras was discovered.

The degradation of the site in Małe Czyste is so large that about half of the source materials (without fragments of pottery vessels) originate from humus, directly under which there were perceptible largely damaged or even destroyed features.

Adres do korespondencji:

Ewa Bokiniec

Muzeum Okręgowe w Toruniu, Rynek Staromiejski 1, 87–100 Toruń

Instytut Archeologii, Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

ul. Bydgoska 44/48, 87–100 Toruń

ewa.bokiniec@umk.pl

Magdalena Olszta-Bloch

Muzeum Archeologiczne w Biskupinie, Biskupin 17, 88–410 Gąsawa

m.olszta-bloch@biskupin.pl

Maria Pronobis

Instytut Archeologii, Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

ul. Bydgoska 44/48, 87–100 Toruń

252637@doktorant.umk.pl

